

УДК 330.117

ЕВОЛЮЦІЯ УМОВ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ ЗА РІЗНИХ СИСТЕМ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ

К. Г. Губін, кандидат економічних наук

Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

Виокремлено та охарактеризовано вісім основних параметрів системи формування доходів, що суттєво впливають на людський розвиток. Проаналізовано стан цих параметрів у шести системах формування доходів. Охарактеризовано умови людського розвитку в різних системах формування доходів.

Ключові слова: людський розвиток, формування доходів, загрози людському розвитку, вільний час.

Постановка проблеми. Концепція людського розвитку сьогодні активно розвивається науковцями, проте історичні аспекти питання не перебувають у центрі уваги дослідників. Розгляд історичної еволюції економічних явищ дозволяє глибше проникнути у їхню сутність, тому вивчення умов людського розвитку за різних систем формування доходів є актуальним та важливим для розвитку концепції людського розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У статті «Спосіб формування доходів: дослідження еволюції» [1] було розкрито існування шести основних етапів розвитку способу формування доходів. Кожному етапу можна поставити у відповідність свою специфічну систему формування доходів.

Серед новітніх досліджень людського розвитку слід відмітити монографію «Безпека людського розвитку: економіко-теоретичний аналіз» [2], в якій послідовно і різнобічно розглянуто сутність людського розвитку та започатковано дослідження історичної еволюції умов людського розвитку в межах системи формування доходів.

Проте [2, с. 303–316] багато уваги приділено закономірностям еволюції системи формування доходів. А сукупність параметрів системи формування доходів, що визначають людський розвиток, повністю не розкрита і потребує поглибленого вивчення. На його основі можна більш повно охарактеризувати умови людського розвитку в межах різних систем формування доходів.

Формулювання цілей. Цілі статті:

- виокремити параметри системи формування доходів, що суттєво впливають на людський розвиток;
- з'ясувати стан цих параметрів в основних шести системах формування доходів та охарактеризувати умови людського розвитку в цих системах.

Виклад основного матеріалу. Система формування доходів населення охоплює систему регулювання доходів і систему їх саморегулювання та визна-

чає два основні для людини аспекти: рівень доходів і характер процесу їх одержання (скільки зусиль доводиться докладати, як це позначається на здоров'ї людини, цікава чи неприємна ця робота, скільки вона залишає вільного часу тощо). За зазначеними поверховими характеристиками приховані глибокі розходження в істотних рисах різних систем формування доходів: техніці, технології та організації виробництва, взаємовідносинах основних соціальних груп, механізмах розподілу доходів, поширеності експлуатації тощо.

Існують шість основні етапи розвитку системи формування доходів, що породжують шість систем: колективну, приватну, управлінську, капіталістичну, соціально-ринкову та соціальну [2, с. 303–316].

Слід підкреслити, що на умови людського розвитку суттєво впливають не всі процеси та явища у сфері доходів населення, адже людський розвиток — довгостроковий процес, який пролонгований у часі і залежить від минулого та перспектив на майбутнє. Інакше кажучи, якість людського розвитку в конкретний момент визначається не стільки сучасним станом чинників, що на нього впливають, скільки їх станом протягом певного періоду в минулому та перспективами на деякий проміжок часу в майбутньому [2, с. 295]. Умови людського розвитку «сьогодні» визначаються не стільки «сьогоднішнім» впливом, скільки впливом «учора» та «завтра».

Серед параметрів системи формування доходів, що суттєво впливають на людський розвиток, слід виділити такі:

- 1) рівень доходів та їх диференціацію;
- 2) характер участі людей у виробництві;
- 3) обсяг формально вільного часу в різних категорій населення;
- 4) ступінь розвитку матеріальної та нематеріальної культури;
- 5) рівень прав та свобод різних членів суспільства;
- 6) спрямованість зусиль людей;
- 7) інституційну структуру;
- 8) рівень загроз людському розвитку.

Перелічені параметри системи формування доходів можна вважати чинниками людського розвитку.

Доходи утворюють базу людського розвитку. За незмінності інших умов збільшення доходів інтенсифікує людський розвиток.

Характер роботи відіграє велику роль у розвитку індивіда (передусім його людського капіталу). Одні види діяльності стимулюють постійне самовдосконалення людини, інші, навпаки, стримують її професійне зростання. Умови праці на різних робочих місцях неоднаково впливають на здоров'я та самопочуття людини.

Формально вільний (від роботи, сну та задоволення інших фізіологічних потреб) час надає додаткову (крім роботи) можливість розвитку. Формально вільний час дозволяє компенсувати однобічність розвитку, пов'язаного із роботою, аби забезпечити гармонійний та різнобічний розвиток особистості. Це також час для відпочинку і підтримання здоров'я організму.

Охарактеризовані три чинники являють собою ресурси людського розвитку та визначають його максимально можливий рівень. Ефективність реалізації цих ресурсів залежить від інших п'яти чинників.

Ступінь розвитку матеріальної та нематеріальної культури визначає можливості застосування ресурсів людського розвитку. Адже, по-перше, особистість розвивається через засвоєння надбань культури. І від рівня останньої залежать результати розвитку. По-друге, фізичний стан людини значною мірою визначається культурою підтримання здоров'я та якістю медицини.

Рівень прав та свобод (економічних, соціальних, політичних тощо) визначає перелік альтернативних варіантів людського розвитку, між якими індивід може здійснювати вибір.

Зазначені два чинники визначають доступні напрями використання ресурсів людського розвитку.

Вибір конкретного варіанту людського розвитку пов'язаний зі спрямованістю зусиль індивідів. Доходи, робочий та вільний час людини можуть спрямовуватися на службове просування, інтенсивний саморозвиток і самореалізацію чи поліпшення фізичного стану або на інші цілі. Рішення про це ухвалюється людиною переважно на основі власних потреб, цілей, цінностей, але під впливом цінностей і цілей суспільства та контактних груп (робочого колективу, родини, друзів тощо).

Інституційна структура визначає коефіцієнт корисної дії перелічених шести чинників. Це зумовлено, зокрема, тим, що людський розвиток — дуже складний процес. Його результати залежать не тільки від індивідуальних зусиль, а й від ефективності співробітництва індивідів.

Інтенсивність людського розвитку є обернено пропорційною до рівня загроз людському розвитку.

Слід наголосити на тому, що з восьми параметрів системи формування доходів, які суттєво впливають на людський розвиток, лише один (ступінь розвитку матеріальної та нематеріальної культури) виступає недиференційованим відносно окремих особистостей. Усі інші чинники людського розвитку присутні у різних людей різною мірою.

Надмірна диференціація умов людського розвитку стримує його темпи та породжує загрози людському розвитку, зокрема, загрозу непродуктивних витрат на захоплення та утримання кращих умов людського розвитку, загрозу деформації моралі, загрозу економічних і соціальних утрат від конфліктів у суспільстві та ін. [3, с. 432].

Помірна диференціація деяких умов людського розвитку (доходи, характер праці, обсяг формально вільного часу) є прийнятною, оскільки стимулює особистість до більш активної діяльності та сприяє людському розвитку. Водночас диференціація за деякими іншими параметрами (права та свободи, вплив інституційної структури, загрози людському розвитку) є небажаною, її необхідно позбуватися.

Чинники людського розвитку, по-перше, взаємопов'язані (стан одних чинників впливає на стан інших); по-друге, впливають разом (або в одному напрямку, або в протилежних).

Можна навести такі приклади взаємозв'язку чинників людського розвитку. Зростання доходів, якщо вони є низькими, стимулює людину збільшувати трудові зусилля за рахунок скорочення формально вільного часу. А після досягнення певного рівня матеріального добробуту, навпаки, індивіди намагаються збільшити наявний обсяг формально вільного часу, відмовляючись від частини доходів.

Рівень прав та свобод різних членів суспільства визначає перелік можливих варіантів діяльності, тобто задає рамки, у межах яких люди обирають, на що саме спрямовувати свої зусилля. Водночас недостатність прав та свобод може спрямувати зусилля індивіда на боротьбу за їх розширення.

Охарактеризувавши вісім основних параметрів системи формування доходів, що суттєво впливають на людський розвиток, доцільно перейти до аналізу стану цих параметрів в основних шести типах системи формування доходів, аби розкрити умови людського розвитку за цих систем.

Основні риси колективної, приватної, управлінської, капіталістичної, соціально-ринкової та соціальної систем формування доходів і закономірності переходу від однієї до іншої охарактеризовано в [2, с. 303–316].

У колективній системі формування доходів ресурси людського розвитку вкрай обмежені. Рівень доходів забезпечує задоволення переважно фізіологічних потреб, обсяг вільного від роботи часу невеликий. Монотонна та примітивна праця не сприяє інтенсивному людському розвитку.

Вибір варіантів використання ресурсів людського розвитку також дуже вузький через нерозвиненість матеріальної і нематеріальної культури та вкрай обмежені (передовсім природною необхідністю) права та свободи.

Низький рівень задоволення потреб заважає актуалізації потреб вищого рівня, тому зусилля людей спрямовані на виживання. Питання забезпечення інтелектуального, духовного розвитку та самореалізації неактуальні, підтриманню здоров'я також приділяється мало уваги.

Рівень загроз людському розвитку дуже високий. Основні загрози пов'язані із конфліктами між людьми та низьким ступенем оволодіння силами природи.

Розподіл матеріальних та нематеріальних умов розвитку не абсолютно рівний, проте суттєва диференціація відсутня.

Загалом колективна система формування доходів створює для людського розвитку вкрай обмежені можливості.

Приватна система формування доходів зберігає основні ознаки попередньої системи. Тільки майнове розшарування стає більш помітним. Однак рівень доходів та обсяг формально вільного часу є лише ресурсами людського розвитку; їх реалізація потребує сприяння інших чинників. Оскільки за іншими чинниками людського розвитку суттєва диференціація відсутня, приватна

система формування доходів надає не набагато кращі можливості людського розвитку, ніж колективна.

В управлінській системі формування доходів дещо збільшується рівень ресурсів людського розвитку, несуттєво поліпшується і стан інших чинників людського розвитку. Але не це зумовлює перехід умов людського розвитку на якісно новий рівень.

Саме в управлінській системі формування доходів людський розвиток набуває ознак бінарності. Основна частина суспільства переймається задоволенням переважно базових потреб та не має суттєвих можливостей для людського розвитку (як і в попередніх системах). На протигагу ним представники еліти користуються достатньо значними надбаннями економічного та культурного прогресу (зокрема, освітою, медичним обслуговуванням), мають багато вільного часу та достатньо широку свободу діяльності. Просування соціальними сходами виступає привілеєм переважно членів еліти, яка стає досить замкненою. Розвиток особистості та творча самореалізація визнаються цінністю серед певної частини суспільства (досить невеликої).

Хоча, як уже зазначалося, надмірна диференціація умов людського розвитку стримує його темпи та породжує загрози людському розвитку, бінарність умов людського розвитку відіграла і позитивну роль в історії. Як зазначив Б. де Жувенель, надбання цивілізації дісталися нам дорогою ціною: існування еліт, від яких походить наша культура, завжди підтримувалося експлуатацією мас [4, с. 94].

В управлінській системі формування доходів бракувало ресурсів для забезпечення нормального людського розвитку всіх членів суспільства. Завдяки бінарності розподілу умов людського розвитку стало можливим створити сприятливі умови для людського розвитку хоча б невеликої частини суспільства (членів політико-економічної еліти та їх утриманців, що займалися мистецтвом, наукою та освітою).

Капіталістична система формування доходів суттєво поліпшує ресурсне забезпечення людського розвитку. Матеріальна та нематеріальна культура сягає досить високого ступеня розвитку. Збільшуються права та свободи різних станів суспільства, включаючи нижчі. Розвиток особистості, творча самореалізація є важливою цінністю для певної (не основної) частини суспільства.

Просування соціальними сходами формально доступне кожному, проте початкові умови в різних людей сильно відрізняються. Хоча еліта стає менш замкненою, приєднатися до її лав ззовні нелегко.

Порівняно з попередніми трьома системами за матеріальними умовами людського розвитку розрив між найбагатшими та найбіднішими членами суспільства збільшується; за нематеріальними, навпаки, зменшується. Загрози людському розвитку також помітно знижуються.

Найважливішою відмінністю капіталістичної системи формування доходів від управлінської є багатоступенева градація умов людського розвитку замість бінарності. Кількість соціальних груп із різними можливостями людського

розвитку збільшується, через що відмінності між сусідніми групами є менш суттєвими. Значно ширші верстви населення отримують доступ до прийнятних умов людського розвитку.

За соціально-ринкової системи формування доходів обсяг та розподіл ресурсів людського розвитку є достатніми для забезпечення інтенсивного людського розвитку не тільки політико-економічної еліти, а й основної частини населення. Суттєво збільшуються доходи середніх та нижчих станів, вільний час у великих обсягах стає надбанням широких верств населення.

Матеріальна та нематеріальна культура сягає високого ступеня розвитку. Всі члени суспільства отримують широкі (хоча і не абсолютно рівні) права та свободи. Саморозвиток та творча самореалізація для більшості людей стають чинниками, що справляють значний (хоча і не вирішальний) вплив на економічні рішення.

Просування соціальними сходами потенційно є загальнодоступним, однак вимагає особистих здібностей; присутня і певна нерівність стартових можливостей людей. Лави еліти відкриті для вступу ззовні.

Загрози людському розвитку порівняно з капіталістичною системою знижуються. Інституційна структура сприяє ефективній реалізації інших чинників людського розвитку.

Звичайно, соціально-ринкова система формування доходів позбавляється не всіх недоліків попередніх систем. На думку С. Тютюнникової та В. Іноземцева, збереження бідності в постіндустріальному суспільстві є закономірним. Адже в цьому суспільстві зростає значення освітнього рівня людини, його інтелектуального розвитку, які найбільшою мірою відсутні в середовищі бідних [5, с. 192; 6, с. 24]. Відбуваються «замикання» нижчого класу, самовідтворення бідності. Збільшуються не тільки розрив в оплаті інтелектуальної та переважно фізичної праці, а й різниця у винагороді зайнятих у наукомісткому виробництві та індустріальному секторі, значній частині сфери послуг, що раніше належали до середнього класу, а зараз зміщуються на його периферію в напрямку нижчого класу [6, с. 23–26].

Загалом, у соціально-ринковій системі формування доходів диференціація умов людського розвитку залишається, проте не вузькі привілейовані групи, а більшість людей мають високі можливості; навіть люди із найгіршими умовами мають пристойні (порівняно з попередніми системами) умови людського розвитку.

Визначальною рисою соціальної системи формування доходів має стати позбавлення від обмеженості людського розвитку вузько утилітарними цілями. Гармонійний розвиток особистості та творча самореалізація стануть головними пріоритетами.

Розподіл умов людського розвитку буде практично рівномірним. Безумовно, нерівність людей, пов'язана із відмінностями у здібностях та працездатності, збережеться, проте вона знижуватиметься за рахунок удосконалення системи освіти і не матиме вирішального значення.

Висновки. Серед параметрів системи формування доходів, що суттєво впливають на людський розвиток, є три чинники, які об'єднуються під назвою ресурсів людського розвитку. Це рівень доходів та їх диференціація, характер участі людей у виробництві та обсяг формально вільного часу в різних категорій населення. Вони визначають максимально можливий рівень людського розвитку. Ефективність реалізації цих ресурсів залежить від інших п'яти чинників.

Доступні індивіду напрями використання ресурсів людського розвитку визначаються двома основними чинниками: ступенем розвитку матеріальної та нематеріальної культури і рівнем прав та свобод різних членів суспільства.

Вибір конкретного варіанту людського розвитку пов'язаний із спрямованістю зусиль індивідів, яка формується переважно на основі їх власних потреб і цінностей, але під впливом суспільства та контактних груп.

Інституційна структура визначає коефіцієнт корисної дії перелічених шести чинників. Інтенсивність людського розвитку є обернено пропорційною до рівня загроз людському розвитку.

У колективній системі формування доходів ресурси людського розвитку незначні, стан інших чинників незадовільний, тому вона надає для людського розвитку вкрай обмежені можливості.

Приватна система формування доходів загалом зберігає ознаки попередньої системи і лише несуттєво поліпшує можливості людського розвитку відносно заможних членів суспільства.

В управлінській системі формування доходів, як і в попередніх, бракує ресурсів для забезпечення нормального людського розвитку всіх членів суспільства. Проте вона створює сприятливі умови для людського розвитку хоча б невеликої частини суспільства. Людський розвиток набуває ознак бінарності.

Капіталістична система формування доходів суттєво поліпшує стан чинників людського розвитку. Багатоступенева градація умов людського розвитку замінює бінарність. Значно ширші верстви населення отримують доступ до прийнятних умов людського розвитку.

Соціально-ринкова система формування доходів забезпечує, по-перше, значне поліпшення всіх матеріальних та нематеріальних умов людського розвитку; по-друге, помітно вирівнює розподіл умов людського розвитку між членами суспільства, надаючи високі можливості основній частині населення.

У соціальній системі формування доходів людський розвиток буде позбавлений утилітарних обмежень. Гармонійний розвиток особистості та творча самореалізація стануть головними пріоритетами.

Перспективним напрямом подальших досліджень вважаємо висвітлення умов людського розвитку, що створені на базі системи формування доходів в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Губин К. Г. Способ формирования доходов: исследование эволюции / К. Г. Губин // Социальная экономика. — 2006. — № 1–2. — С. 169–174.

2. Безпека людського розвитку: економіко-теоретичний аналіз : монографія / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, Т. М. Камінська та ін. / за ред. Л. С. Шевченко. — Х. : Право, 2010. — 448 с.
3. Губин К. Г. Экономическая эксплуатация как одна из угроз экономической безопасности Украины / К. Г. Губин // Экономика: проблемы теории та практики. — 2008. — Вип. 244, т. 2. — С. 424–435.
4. Жувенель Б. Этика перераспределения / Б. Жувенель. — М. : Баком, 1995. — 148 с.
5. Тютюнникова С. В. Формирование доходов населения в условиях рыночной трансформации экономики инверсионного типа : дис. ... д-ра экон. наук : 08.01.01 / С. В. Тютюнникова. — Х., 1999. — 460 с.
6. Иноземцев В. Л. Классовый аспект бедности в постиндустриальных обществах / В. Л. Иноземцев // Социолог. исследования. — 2000. — № 8. — С. 18–27.

ЭВОЛЮЦИЯ УСЛОВИЙ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В РАЗНЫХ СИСТЕМАХ ФОРМИРОВАНИЯ ДОХОДОВ

Губин К. Г.

Выделены и охарактеризованы восемь основных параметров системы формирования доходов, существенно влияющих на человеческое развитие. Проанализировано состояние этих параметров в шести системах формирования доходов. Охарактеризованы условия человеческого развития в разных системах формирования доходов.

Ключевые слова: человеческое развитие, формирование доходов, угрозы человеческому развитию, свободное время.

HUMAN DEVELOPMENT TERMS EVOLUTION IN THE DIFFERENT PROFITS FORMATION SYSTEMS

Gubin K. G.

Eight basic parameters of the profits formation system that substantially influence on human development are distinguished and described in the article. These parameters condition is analyzed within six profits formation systems. The terms of human development in the different profits formation systems are described.

Keywords: human development, profits formation, threats to human development, spare time.